

Renässansens känslopraktiker

LEIF RUNEFELT*

Södertörns högskola

Mari Eyice, *An emotional landscape of devotion: Religious experience in reformation Sweden* (Stockholm: Stockholms universitet 2019). 228 s.

Syfte och utgångspunkter

Syftet med Mari Eyices avhandling är "att undersöka hur känslopraktiker formade en religiös upplevelse i den tidiga reformationen i Sverige" (s. 191). Ett forskningsmål är att visa att det är möjligt att undersöka hur reformationen kunde ha upplevts av de som levde under 1500-talet, trots en påfallande brist på källor. För att genomföra detta projekt har Eyice anslutit sig till två i dag starka forskningsfält, den moderna kulturhistorien i allmänhet med sitt fokus på meningsskapande processer och den känslöhistoriska forskningen i synnerhet.

Eyices syfte och målsättningar kanske bäst förklaras genom att visa hur hon positionerar sig i förhållande till tidigare reformationsforskning. Hon kritiserar en uppfattning inom tidigare forskning, att reformationens syn på religion var mer intellektuell och mindre förankrad i människors känsloliv än den medeltida kristendomen. Uppfattningen har inneburit en intellektualisering av reformationen, med tonvikt på den förnuftsmässiga överföringen av religion och hur denna skulle spridas och läras ut från överhet till folk. Den har betonat doktrin och ritual snarare än religiöst liv och religiös erfarenhet. Eyice vänder sig också mot den forskning som hon menar har identifierat och erkänt ett sinnligt drag i 1500-talets religiösa liv, men sett det som folkligt och som en rest från medeltiden.

Eyice vill inte studera reformationen i relation till någon annan utövad kristendom såsom den katolska kyrkans på medeltiden. Hon vill studera 1500-talets religiösa praktiker "in their own context" (s. 179), oavsett likheter eller skillnader med äldre eller nyare praktiker. Vad innebär då dessa

* Professor i idéhistoria; fakultetsopponent

"religious practices"? Eyice är noga med att framhålla att avhandlingen är en känslohistorisk studie och att hon därmed argumenterar för att reformationens centrala religiösa läror talade till människors känslor och att reformationens praktiker inbegrep människors känsloliv. Här ansluter hon till nyare reformationsforskare som Susan Karant-Nunn, Ulinka Rublack och Alec Ryrie som har visat att känslor var centrala för reformationen, både i det vardagliga religiösa livet och för reformatörerna och deras verksamhet. Eyice vill alltså ifrågasätta bilden av reformationens praktik som intellektualiserad, för att i stället visa på den grundläggande betydelse känslor hade och skulle ha för den reformerade kristna.

Avhandlingen är systematisk och tydlig. Eyice argumenterar steg för steg och fastslår först att text var central i reformationen. Många av de religiösa praktikerna var centrerade på att läsa text eller att lyssna på text. Hon identifierar sedan tre texttyper som är mer centrala än andra för den reformerade kristna: bönboken som gav ett individuellt förhållningssätt till Gud, predikosamlingarna som man lyssnade på gemensamt i kyrkan, och instruktionsböcker som man läste och lyssnade på tillsammans i hemmet. Dessa tre textkategorier utgör avhandlingens källmaterial. Genom dem vill Eyice komma åt hur den svenska reformationen kan ha upplevts av dem som använde texterna. De var de grundläggande texterna i tre religiösa praktiker, som var så centrala att utan dem kan reformationen inte förstås.

Dessa tre praktiker är bönen som syftade till en kommunikation med det gudomliga; förståelsen, som syftade till att den kristne skulle kunna tillgodogöra sig den nya religionen; och att ha tro. Dessa tre praktiker utgör studiens tre delstudier.

Genomförande och resultat

Mari Eyice menar, i linje med sin uppfattning om att reformationen var en emotionell rörelse, att dessa praktiker var *emotional practices*. Efter att ha redogjort för den känslohistoriska forskningen, stannar hon vid kulturhistorikern Monique Scheers plädering för att historiska känslor kan studeras som praktiker. Scheers betydelse för studien kan inte underskattas, även om Eyice inte slaviskt följer hennes tankar. Det viktigaste i Scheers känslohistoriska upplägg är att känslor är praktiker. Känslor är inget man har eller får utan någonting man gör. Jag ska återkomma till detta praktikteoretiska grepp längre fram. Här räcker det att peka på några konsekvenser av detta. En är att känslor alltid är kroppsliga, för i någon mån gör vi allt vi gör med vår kropp. En annan är att känslor är sociala, eftersom våra praktiker är en del av mänskligt umgänge. En tredje konsekvens är att vi kan studera känslor. Det människor gör lämnar nämligen spår efter sig i historiska källmaterial. Detta är centralt för Scheer och för Eyice: ser vi känslor som något vi har

eller får, går de inte att fånga i sig. Är känslor däremot något man gör försvinner skillnaden mellan känslan och deras uttryck. Känslan finns endast i dess uttryck.

Eyice menar i Scheers efterföljd, och detta är självklart, att det finns en oändlig mängd praktiker. Hela vårt liv består ju av "acting and doing", av vanebundna, kontextberoende beteenden. Scheer ställer dock upp några centrala kategorier för emotionella praktiker. *Naming, regulating, mobilizing* och *communicating*: att sätta ord på känslor, att reglera sina och andras känslor, att mobilisera dem och att förmedla dem. Eyices första delstudie, om bön, handlar om *naming*, att namnge, medan delstudier 2 och 3 båda handlar om *regulating* och *mobilizing*. *Communicating* har utgått, vilket beror på en brist hos Sheer (vill jag påstå) som Eyice hade kunnat vara tydligare med att förklara.

Den första delstudien handlar om den emotionella praktiken att sätta ord på känslor i bön varmed den också ger en sorts känsllovakabulär. Kapitlet är en analys av bönböcker 1550–1570. Det handlar om hur den bedjande kristna och den lyssnande Guden skrevs fram i böneböckerna och hur känslor skapades utifrån relationen dem emellan. Den kartlägger de känslor och känslotillstånd som namngavs i relationen mellan dem, och visar att en viktig del av börens praktik var att genom upprepning skapa känslor i den kristna. I centrum för den kristna bönen stod den kristnas hjärta. Där fanns känslorna, inte i metaforisk mening, utan de fanns verkligen där, i enlighet med den tidigmoderna kroppsuppfattningen. En bild framträder av en god Gud, kärleksfull och barmhärtig, och att bön som utgick från hjärtat också tack vare Guds nåd kunde förändra hjärtat och fylla det med kärlek, tröst och hopp och rensa bort känslor av förtvivlan. Delstudien är en väl genomförd empirisk undersökning som lyckas levandegöra reformationen för läsaren.

De två följande delstudierna hänger ihop: de bygger på normativa material och rör två andra av Scheers kategorier: reglering och mobilisering. Enligt Scheers teori är instruktiva texter ett bra material för att fånga reglering och mobilisering av känslor. Reglering innebär att känslor formas genom känslonormer i ett samhälle. Vissa känslor bejakas, andra bekämpas. Mobilisering innebär metoder för att frammana och förstärka vissa känslor och tona ner andra. Eyice undersöker utifrån dessa antaganden ställen i textmassan där den kristne uppmanas att känna på ett visst sätt, eller kritiserar för vissa känslor.

I delstudie 2 står förståelse i centrum. Eyice argumenterar i linje med nyare forskning att förståelsen ska uppfattas som till stor del känslomässig, den innebar en känslomässig process i den kristna – det yttre ordet, den heliga skrift, skulle omvandlas till det inre ordet, i den kristnas hjärta. Förståelsen ägde alltså rum i den troendes hjärta, så att denne blev förberedd

på att ta emot den helige ande och få en stark tro. I den sista delstudien står tron i centrum. Tron kunde man inte själv påverka, utan ingavs människan av den helige ande. Denna delstudie visar dock i linje med tidigare forskning att känslor var väsentliga för upplevelsen av tro. I sina känslor kunde den kristne – om de var de rätta – bekräfta sin tro för sig själv. Särskilt viktiga var känslorna tröst och förtröstan. Beskrivningar i predikningar och instruktionstexter av vad tro var, hur den skulle kännas, och hur den kristne skulle leva i världen reglerade och mobiliserade känslor i den kristne. Tron skapade en närhet, nästan en sammansmältning, med Gud och förvandlade den kristnas hjärta, hela hennes disposition så att säga, till en kärlek mot Gud och sin nästa och till en förtröstan till Gud.

I detta kapitel lyfter Eyice fram en tänkbar förändring över tid, som innebär att de tidiga texterna, från 1520- och 1530-talen, skrev om denna förvandling eller transformation som någonting ganska oproblematiskt, medan en senare text framställde den som svårare, mer problematisk och i relation till svåra känslor som ånger, tvivel och förtvivlan (s 176: "doubt", "regret", "despair"). Även för delstudie 2 diskuteras förändringar över tid.

Mindre och större problem

Studien är behäftad med en del mindre och några större problem. Bland de mindre finns en viss otydlighet på viktiga punkter, till exempel att jag inte blir helt klar på om och i så fall hur Eyice har gjort ett urval bland sina källor eller gått igenom dem i sina helheter. Olaus Petris texter dominerar, vilket inte är konstigt, men det sker okommenterat. Det handlar om den "tidiga reformationen", men avgränsningen är inte självklar. Det finns en diskussion i reformationsforskningen om "reformationen" kontra "reformationerna"; i avhandlingen står ordet ibland i plural, ibland i singular. Om det finns flera reformationer, så att säga, vilken är den här studerade representativ för? Det finns en outtalad kontrastering i boken mot 1600-talets strängare Gud som inte görs explicit. Relationen mellan boktitelns *experience* och bokens centrala ord *practice* blir inte klargjord.

Utgångspunkten i Sheers teoretiska modell är för mig avhandlingens kanske svagaste punkt. Sheers modell är elegant, och Eyice använder den effektivt, men den påminner litet om ekonomernas modeller, på så sätt att det viktiga är att ha snygg modell, inte hurvida den fungerar när verkligheten ska beskrivas. Sheer försöker lösa det ständigt återkommande dilemma inom känslorhistorien – kan vi verkligen fånga känslorna, fångar vi inte endast deras uttryck – genom att omvandla dem till praktiker. Praktiker är något som görs, och det som görs lämnar spår efter sig i historien. Uttrycket för känslan är görandet av känslan; alltså *är* uttrycket känslan. Snyggt och behändigt, men jag är inte övertygad. Det blir litet fyrkantigt, särskilt som

Sheer/Eyice är noga med att framhålla att emotioner är praktiker som vilka praktiker som helst, antagligen för att göra dem studerbara: "emotions do not have any special status as practices. They are a kind of practice among many others." (s. 34, efter Sheer) En mindre fyrkantig slutsats blir då i mina ögon att det inte finns emotionella praktiker. Praktikperspektivet rymmer så mycket så att det snart inte förklarar någonting alls: livet är en räckta praktiker, "doings and actings", i olika grad samtidigt både emotionella, förnufts-baserade, sociala, diskursiva etcetera. Att skilja ut något som emotionella kategorier från andra är att förenkla världen för mycket.

Det är helt enkelt svårt att se, i avhandlingen och utifrån Sheer, vad som gör en praktik till en känslopraktik. Praktikbegreppet svajar något här och där. En annan lite fyrkantig sak med Sheer är att hon så tydligt menar att praktik görs i sociala relationer. Det är säkert sant, men det är svårt att se att hon lämnar något större rum för individuella känslor. Då blir det svårt att tala om personlig upplevelse, om innerliga känslor, om den enskildas hjärta. Eftersom Eyice gör det hade jag gärna sett en diskussion av detta problem. Överhuvudtaget hade en diskussion varit bra om mötet mellan Sheers allmängiltiga, förenklande modell med den svenska reformationens texter.

Jag ser utöver synpunkterna om Sheer två övergripande brister, eller snarare avsaknader. Den första rör frågan om genus och makt. Hur kan ett samhälle som i alla avseenden är hierarkiskt och bygger på en starkt ojämlig könsmaktsordning som utgår från olikheten mellan män och kvinnor, ta fram något sådant som en enda uppsättning känslopraktiker för kristna? Jag har svårt att se att det är en rimlig utgångspunkt. Man måste i stället anta att de emotionella praktikerna – om man nu är intresserad just av hur de upplevdes av människorna under 1500-talet – måste ha varit differentierade. De bönböcker som Eyice använder på ett fint och levandegörande sätt framstår som om de tillhör en kvinnlig värld. Jag förstår inte riktigt varför detta inte tas upp till diskussion. Det bryter också något mot Sheers modell: den betonar social kontextbundenhet – att ta bort genus och makt från 1500-talet är att bortse från det sociala och det kontextbundna. Sheers modell må vara fyrkantig, men den rymmer ändå en maktaspekt som Eyice i hög grad förbiser.

Den andra har att göra med retorik. Eyice hade kunnat problematisera den förändring över tid som hon fångar genom att diskutera sina texter i ljuset av reformationens utveckling. Det är givet att reformatörerna liksom alla andra samhällsomvandlare använde sig av en medveten retorik. Den lär ha skiftat över tid beroende på hur utsatt eller etablerad lutheranismen var som lära. Jag tänker mig att texterna från 1520- och 1530-talen präglades av att människor skulle övertygas vars emotionella praktiker var fast förankrade i en katolsk värld. Då funkar det säkert bra med smicker och strykande

medhårs och att framhålla att den nya kristna guden är god, kärleksfull, full av nåd. Alla ska med. Det är också tänkbart att reformatorerna på 1550-1570-talen däremot skrev för människor vars emotionella praktiker sedan kanske 30 år var inbäddade i eller i alla fall utsatta för en protestantisk kontext. Detta måste ju förstås ha påverkat innehållet? Nu var det kanske dags att aktivera rädslan hos eventuella bångstyriga undersåtar? Ambivalensen fick mer plats, den var inte önskvärd retoriskt på 1520- och 1530-talen. Jag menar inte att det var så, utan tänker mig endast att en sådan hypotes inte bara är tänkbar, utan också hade varit värd att ta fasta på utifrån Scheers teori om emotionella praktiker som situerade i tid och rum.

Mitt utrymme är nästan slut; men det finns mer att säga om Eyices spännande och läsvärda avhandling. Min kritik mot avhandlingens grundläggande teoretiska antaganden innebär inte att jag inte blir övertygad av Eyices övergripande argumentation. Läsningen underlättas av en god, enkel engelska, en god akribi, en nästan perfekt litteraturlista. Ett stort antal stickprovskontrollerade citat var alla korrekta. Vissa översättningar av citat har något svengelskt över sig, antagligen på grund av en överdriven strävan att vara bokstavig, som hade kunnat åtgärdas.

Utän att Eyice säger det själv är hennes avhandling ett exempel på den "religionens återkomst" som påtalats för den historiska forskningen både internationellt och nationellt, en nyttig rörelse bort från tidigare generationers religionsblindhet. För mig är detta en bra och intressant studie som helt klart ger ett bidrag både till det känslohistoriska fältet och till den nyare internationella reformationsforskningen, och till den uppfattning om reformationer i plural som förekommer inom den. Eyice har helt klart lyckats med sitt ena uppsåt: ett tydligt resultat av studien är att reformationen också inbegrep människors känsloliv.

Avhandlingen hade dock även ett annat övergripande mål: att undersöka hur reformationen kunde ha upplevts under 1500-talet. Detta är väl snarast en omöjlig uppgift. Jag vill verkligen lyfta fram som en förtjänst att Eyice nästan lyckas med det i kapitlet om bön. Däremot tycker jag inte riktigt att avhandlingen når ända fram i de två andra delstudierna. Syftet, att undersöka hur känslopraktiker formade religiös upplevelse, uppfylls därför att vi får veta att reformationens praktiker i hög grad var känslopraktiker. Med det normativa källmaterialet går det inte riktigt att komma åt upplevelserna hos de som lyssnade på instruktioner eller predikningar.

Sist men inte minst vill jag berömma Eyice för hennes så att säga existentiella ambition. Jag kan ibland uppleva en känsla av meningslöshet när jag läser historisk forskning, och en sorg över hur främmande människan i det förflutna ändå förblir för oss, trots alla tusentals artiklar och böcker. Jag har blivit mer och mer övertygad om historikers oförmåga att levandegöra det

förflutna, att skapa en bild av det förflutna som fångar den enskilda människans lidande, kamp, glädje, nyfikenhet, strävan, förtvivlan och hopp och inte reducerar henne till politik eller ekonomi eller migration eller social förändring eller mentaliteter eller vad det nu kan vara. Därför har jag för min egen del kommit till den slutsatsen att den historiska forskning är bäst, som förvisso studerar en viss tid och en viss plats, men som samtidigt lyfter den till en principiell nivå – till en existentiell nivå, till en nivå där de förflutna människorna och de källmaterial de lämnat efter sig talar till oss som en människa till en annan, oavsett hur annorlunda varandra vi är. Oavsett vilka invändningar man kan ha mot Eyices bok har hon, när hon studerat en viss tid och en viss plats, också lyft sin forskning till en existentiell nivå. Trots att hon hela tiden betonar att känslor är sociala och skapas i en viss kontext, har hon i mina ögon pekat på det allmänmänskliga – på människans villkor som känslö- och förnuftsvarelse. Det är lovvärt.